

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ
СТРУЧНЕ КОМИСИЈЕ ЗА ПРЕГЛЕД И ОЦЕНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

КУЛТ СРПСКИХ СВЕТИХ У РУСКИМ МЕСЕЦОСЛОВНИМ КЊИГАМА
ГОДИШЊЕГ БОГОСЛУЖБЕНОГ КРУГА XV–XIX ВЕКА

ДОКТОРАНДА АНЕ Д. РАШКОВИЋ

На седници Наставно-научног већа Православног богословског факултета Универзитета у Београду, одржаној 23. јуна 2022. године, изабрани су чланови Стручне комисије за преглед и оцену докторске дисертације докторанда Ане Д. Рашковић под насловом *Култ српских светих у руским месецословним књигама годишњег богослужбеног круга XV–XIX века* који после читања дисертације и међусобног консултовања, имају част да Већу поднесу следећи Реферат

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Докторанд Ана Д. Рашковић рођена је 29. марта 1984. године у Београду. Дипломирала је 2007, а специјализирала 2008. године на Клавирском одсеку Факултета музичке уметности у Београду. Постдипломске студије завршила је на Клавирском одсеку на Државном конзерваторијуму *М. И. Глинка* у Нижњем Новгороду у Русији, где је паралелно завршила и докторске студије из музикологије, одбранивши у децембру 2010. године дисертацију на тему *Ирмоси Великог канона у српској и руској црквенопојачкој традицији* под менторством проф. др Але Алексејевне Јевдокимове. Усавршавање из области литургичке музикологије наставила је 2014. године током стажирања на Државном конзерваторијуму *А. Н. Римски-Корсаков* у Санкт-Петербургу. Благословом Његове Светости, блаженопочившег Архиепископа Пећког, Митрополита Београдско-Карловачког и Патријарха Српског Господина Иринеја (Гавриловића), у 2015/ 2016. академској години уписала је и положила све диференцијалне испите на Теолошком програму на Православном богословском факултету у Београду. На истом факултету 2016. године уписала је докторске академске студије. Учествовала је на многим научним конференцијама на Балкану и у Русији. У звање научног сарадника Православног богословског факултета Универзитета у Београду изабрана је 2020. године.

Кандидаткиња је објавила преко педесет студија и текстова, међу којима се издвајају оригинални научни радови: „Службе светом Сави, Арсенију, Милутину и Лазару у новооткривеним руским знаменим рукописима XVI-XIX века” (2013). *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, 48 (2013): 9–24; „Руски неумски стихирари типа „Дијаково око” из XVI и XVII века као главни извори за проучавање служби српским светима у руским рукописима” (2015). *Археографски прилози* 37 (2015): 217–249; „Мало вечерње из Службе светом Сави у руским неумским рукописима од XVI до XIX века: стихира-славник на *Господи возвах*” (2015). *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику*, 53 (2015): 9–32; „Тропарии српским светима у руским неумским рукописима XVI-XIX века: српска химнографија у руском знаменом појању” (2016). *Традиција као инспирација*, тематски зборник, ур. С. Маринковић, С. Додик, Бања Лука: Академија умјетности (2016): 193–215; „Тропар и кондак светитељу Арсенију у руским неумским рукописима XV–XIX века” (2017). *Традиција као инспирација*, тематски зборник, ур. С. Маринковић, С. Додик, Бања Лука: Академија умјетности (2017): 26–41; „Из историје руског знаменог појања: етапе развоја и термилошка разматрања” (2018). *Богословље*, часопис Православног богословског факултета Универзитета у Београду 77/ 2 (2018): 126–142; „Чинопоследования сербским святым в рукописных собраниях русских обителей – Троице-сергиевой лавры, Кирилло-белозерского, Иосифо-волоцкого и Соловецкого монастырей” (2018). *Загребинские чтения*, ред. Ж. Л. Левшина, Санкт-Петербург: РНБ, 2018: 379–395; „Свети Сава у руским богослужбеним рукописима XV–XIX века” (2018). *Богословље и духовни живот Карловачке митрополије*, година 1, ур. В. Вукашиновић. Београд, 2018: 117–131; „Стихире на Литији Великог вечерњег из Службе Светом Сави у руским неумским рукописима XVI-XIX века” (2019). *Традиција као инспирација*, тематски зборник, ур. С. Маринковић, С. Додик, Бања Лука: Академија умјетности, 2019: 283–311; „Свети Сава у православној црквенопојачкој традицији” (2019). *Црквене студије* 16 (2019): 433–451; „Фитные формулы в двух сербских минеях XIV века и их связь с русскими стихирарями XVI XIX вв.” (2019). *Вестник ПСТГУ*, Серия V, Вып. 34 (2019): 71–84; „Траговима јужнословенске фитне нотације до руске знамене нотације: музичка веза српских минеја из XIV века и руских стихирара из XVI–XIX века” (2019). *Зборник Матице Српске за сценске уметности и музику*, (2019): 191–208; „Свети Арсеније у руским богослужбеним рукописима XV–XIX века” (2019). *Богословље и духовни живот Карловачке митрополије*, година 2, ур. В. Вукашиновић. Београд, 2019: 163–177; „Свети краљ Стефан Милутин и Свети мученик кнез Лазар у руским богослужбеним рукописима XVI–XIX века” (2020). *Богословље и духовни живот Карловачке митрополије*, година 3, ур. В. Вукашиновић, Београд, 2020: 262–275; „Руске нотирание богослужбене књиге у Карловачкој митрополији у XVIII веку: „Ирмологија” Терентија Суворова” (2021). *Богословље и духовни живот Карловачке митрополије*, година 4, ур. В. Вукашиновић, Београд, 2021: 238–270, као и књига *Песме српским светима у руској црквенопојачкој уметности XV-XIX века* (Београд: Јасен, 2020).

Дана 28. марта 2018. године студент докторских студија Ана Д. Рашковић одбранила је предлог теме докторског рада под горепоменутиим насловом, пред комисијом у саставу:

професор др Ненад Милошевић (председавајући), професор др Драган Ашковић и професор др Зоран Ранковић. Извештај Комисије за одобрење теме поднет је Научно-наставном већу Православног богословског факултета у Београду 23. априла 2018. године и прихваћен на седници Већа 9. јула 2018. године (број 0104-525/3). Веће друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду дало је сагласност на тему дисертације на седници одржаној 18. септембра 2018. године (број 61206-3790/2-18). На послетку, кандидаткиња је уз сагласност ментора професора др Владимира Вукашиновића, предала завршену докторску дисертацију референту за докторске студије Службе за студентска питања Православног богословског факултета у Београду 24. маја 2022. године, чиме су створени законски услови за покретање процеса јавне одбране дисертације.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет дисертације докторанда Ане Д. Рашковић је историјска, литургијска и књижевна анализа култова српских светих у Руској Цркви од XV–XIX века. Основни циљ овог докторског рада је да на основу великог броја руских месецословних књига годишњег богослужбеног круга, у којима се налазе помени и химнографија у част српских светих, утврди прецизно време, историјске и богослужбене околности сеобе српских култова у Кијевску, односно Московску митрополију, лоцира путеве њиховог ширења, утврди разлоге усвајања, њихово место и значај, као и коначну судбину у Руској Цркви током пет столећа. Класификација руских рукописних и старих штампаних извора, који су постављени у историјско-богослужбени контекст свих кључних промена које се дешавају у Руској Цркви у том периоду, као и анализа химнографског састава и текстуалног садржаја последовања у част српских светих у њима, јасно је показала статус српских култова у руском богослужбеном животу, који представља један од важнијих аспеката српско-руских духовних, културних и идентитетских веза. Релевантност овог истраживања огледа се у целовитом, вишеслојном и мултидисциплинарном сагледавању теме, укључивању веома великог броја историјских извора који настају током пет векова, те аналитичком и доследном приказивању свих параметара литургијског слоја култа у њима.

3. Опис садржаја дисертације

Кандидаткиња је садржину рада структурално организовала у три поглавља, према којима је извршена анализа материјала. У Првом поглављу „Сеобе, утемељење и ширење српских националних култова у Руској Цркви: историјско-литургијски оквир” хронолошки је изложен, детаљно класификован и анализиран рукописни и стари штампани материјал са историјско-богослужбеног становишта по историјским етапама. На основу анализе 310 руских ненотираних и нотираних рукописа насталих од почетка XV до краја XIX века, као и 31 штампане књиге настале од почетка XVII до краја XVIII века, кандидаткиња је показала

да се сеоба српских култова у Русију одиграла у два таласа. Крајем XIV века, у време промене Студитског на Јерусалимски богослужбени устав, култови Светог Саве, Арсенија и Симеона Мироточивог доспевају у Кијевску, односно Московску митрополију, да би средином XVI века, у доба интензивних српско-руских контаката, а под снажним утицајем државно-црквене политике последња три владара из династије Рјуриковича, поред ширења поменути три култа, у Московску митрополију доспели и култови Светог краља Милутина и кнеза Лазара. На српске култове пресудно су утицале две велике литургијске реформе Руске Цркве. Реформа митрополита Алексија и Кипријана омогућила је сеобу, усвајање и ширење српских култова у Кијевској, односно Московској митрополији, захваљујући новоприхваћеном Јерусалимском уставу, чији је месецослов садржао помене Светог Саве, Арсенија и Симеона, али и корпусу богослужбених месецословних књига, уређених према овом Типику, које су садржале химнографију у њихову част. Са друге стране Никонова реформа одредила је коначну судбину српских култова у Русији, задржавши култове светитеља Саве и Арсенија сведене на нижу категорију празника и одбацивши култове тројице српских владара, од којих Свети краљ Милутин и кнез Лазар нестају из месецослова канонске Московске патријаршије у другој половини XVII века. Кандидаткиња је обухватила и изворе старообредничких заједница који задржавају култове светитеља Саве и Арсенија (у истом статусу као у предниконовској епохи), али и Светог краља Милутина, чији помен последњи пут налазимо у једном стихирару са почетка XIX века.

У првом делу Првог поглавља „Сеобе српских култова у Руску Цркву: општи преглед”, помени и химнографија у част српских светих означени су као литургијски слој њиховог култа, а богослужбене месецословне књиге – као најважнији путеви његовог ширења, али и главни извори за његово проучавање. Сви анализирани извори смештају се у богослужбено-историјски контекст и класификују према времену настанка (прва и друга етапа усвајања и ширења) као и фазама испољавања (помени у месецослову, појединачне песме, нотирана и нотирани потпуна и непотпуна служба).

У другом делу „Јерусалимски типик и друга велика литургијска реформа у Кијевској, односно Московској митрополији” кандидаткиња даје општи пресек руских редакција Јерусалимског типика, да би у трећем делу „Сеобе култова Светог Симеона, Саве и Арсенија I у Русију крајем XIV и у XV веку. Улога и значај раних руских редакција Јерусалимског типика за њихово усвајање” на основу конкретне анализе раних руских редакција Типика, она поставила доњу временску границу уласка српских светих у руски месецослов, означивши *Псалтир са последовањем* Митрополита Кипријана из 1401. године као најранији руски рукопис у коме се помињу српски свети. Помени светитеља Саве (14. јануар) и Арсенија (28. октобар), као и Симеона Мироточивог (13. фебруар) дати су са тропарима и кондацима из последовања која су била карактеристична како за јерусалимску (Теодосијева Служба Светом Сави и Светом Симеону, Данилова Служба Светом Арсенију), тако и за евергетидску традицију (кондаци из Савине Службе Светом Симеону и Канона Светом Сави непознатог писца). На основу анализе руских редакција Јерусалимског типика, кандидаткиња утврђује да се помени српских светих налазе у првој (српској) редакцији (1372), а одсуствују у другој „Алексијевој” (крај XIV века), као и трећој „Око црквено”

(1401). Међутим, у неким од локалних варијанти треће редакције (1428) они су поново присутни, да би коначно своје стабилно место пронашли у четвртој редакцији (Тверски типик, 1438).

Четврти део „Култови Светог Саве, Арсенија и Симеона у Московској митрополији у XV веку: помени у месецослову и улазак последовања у минеје” показује садржај химнографије која се јавља уз помене тројице српских светих и издваја различите линије преписа у руским псалтирима с последованијем и другим месецословним зборницима. Кандидаткиња поставља доњу временску границу уласка српских светих у руске минеје издвајивши *Минеј за октобар* с краја XIV и почетка XV века из Тројице-Сергијеве Лавре, у коме је пронашла помен светог Арсенија без службе. На основу анализе извора, утврђује да су се до почетка XVI века Теодосијева Служба Светом Сави и Данилова Служба Светом Арсенију преписивале испрва на крају књиге, да би касније почеле да се „померају” на своје место. Постављена је и доња временска граница уласка српских светих у неумске рукописе (стихирар с краја XV века из Јосифо-Волоцког манастира, у коме се налази помен Светог Саве), чиме култови Светог Саве и Арсенија у потпуности постају део руског богослужбеног живота.

У петом делу „Експанзија српских култова у XVI и XVII веку. Усвајање култова Светог краља Милутина и кнеза Лазара у Московској митрополији. Значај манастирских средина” доведене су у директну везу повољне историјско-политичке околности (државно-црквена политика последња три владара из династије Рјуриковича, централизација култова на Макаријевим саборима 1547, 1549) са ширењем и повећавањем броја српских култова у руској богослужбеној традицији. На основу посланице хиландарских монаха Ивану Грозном из 1550. године, али и на основу пронађених и анализираних месецословних књига (већим делом неумских рукописа), кандидаткиња утврђује да су култови Светог краља Милутина и кнеза Лазара били усвојени у Московској митрополији средином XVI века, али да су се ширили углавном манастирским срединама и да од почетка нису имали исти статус као култови светитеља Саве и Арсенија, о чему сведочи одсуство њихових помена у месецослову Типика и минејима. Потпуно усвајање култова црквених поглавара – Саве и Арсенија на рачун владара Милутина и Лазара, али и Светог Симеона, чији се култ на раној етапи развоја стојио са култом Светог Саве, кандидаткиња доводи у везу са политичким мотивима и аспирацијама Московске митрополије, али и реалношћу поробљених српских земаља на Балкану. Манастирске средине – Тројице-Сергијева Лавра, Кирило-Белозерски, Јосифо-Волоцки, Чудов, Антонијево-Сијски манастир, као и преписивачке радионице Успенског храма Московског кремља и цркве Свете Софије у Великом Новгороду означене су као најзначајније тачке одакле су се култови српских светих ширили по Русији.

Шести део „Култови српских светих у месецословима типика и месецословним зборницима у XVI и XVII веку” доноси детаљну анализу помена петорице српских светих, као и ознака празника и коментара у заглављу тих помена, у циљу реконструкције категорије празника и статуса ових култова у Руској богослужбеној традицији, који је у предниконовској епохи био променљив у зависности од средине у којој су поштовани. Седми део „Помени српских светитеља у руским служабницима XVI и XVII века” разматра

малобројне, али значајне руске служабнике, у којима се помињу Свети Сава (у два рукописа на проскомидији Литургије Светог Јована Златоустог међу општехрошћанским, односно руским светима), Свети Арсеније и Свети Симеон, што додатно потврђује посебно место ових култова у руском богослужбеном животу.

Осми део „Последовања српским светима у руским минејима XVI и XVII века” доноси детаљну анализу 136 минеја свих типова и осталих зборника минејног типа у којима се налазе Теодосијева Служба Светом Сави, Данилова Служба Светом Арсенију, Служба Светом краљу Милутину Данила Бањског и Служба Светом кнезу Лазару непознатог Раваничанина, док последовање у част Светог Симеона Мироточивог у фебруарским минејима одсуствује, чему је узрок стапање са култом Светог Саве још на раној етапи развоја. Констатовано је да и службе светим српским владарима – Милутину и Лазару одсуствују у октобарским и јунским минејима, будући да је њихове нотираних преписе кандидаткиња пронашла само у два зборника минејног типа. Детаљно је разјашњено померање празновања Светог Саве са 14. на 12. јануар на основу упутстава у заглављима разних минеја.

У деветом делу „Помени и химнографија у част српских светитеља Саве и Арсенија у руским предниконовским старим штампаним књигама прве половине XVII века” кандидаткиња на основу извора показује да од петорице српских светих, само помени двојице светитеља Саве и Арсенија улазе у предниконовска штампана издања Типика, као и да само Теодосијева Служба Светом Сави и Данилова Служба Светом Арсенију улазе у предниконовска издања руских минеја. Датум прослављања Светог Саве коначно је фиксиран на 12. јануар.

Десети део „Српски свети у руским неумским рукописима у XVI и XVII веку” доноси анализу нотираних рукописа у којима се налазе песме петорици српских светих, показује њихово место и значај у реконструкцији српских култова у руској богослужбеној традицији, означавајући њихов садржај као синтезу српске химнографије руског знаменог црквеног појања. У једанаестом делу „Никонова реформа: редукција српских светачких култова у Руској Цркви. Постниконовски богослужбени рукописи” показан је пресудни утицај редукције празника и ревизије богослужбених књига током реформе патријарха Никона на култове српских светих у Московској патријаршији. Извршена је анализа постниконовских рукописа, који умногоме припремају терен за постниконовска штампана издања Типика, псалтира са последованијем и минеја, који су у контексту присуства помена и химнографије у част светитеља Арсенија и Саве анализирани у дванаестом делу овог поглавља „Српски светитељи Сава и Арсеније у постниконовским старим штампаним издањима XVII и XVIII века: снижавање категорије празника.” Светитељи Сава и Арсеније бивају сведени на нижу категорију празника, њихове службе (и даље пуног химнографског састава) постају опционе, док свети владари Симеон, Милутин и Лазар нестају из руског месецослова, а самим тим и богослужбеног живота.

Тринаести део „Српски свети у старообредничким неумским рукописима XVIII и XIX века” доноси анализу рукописне грађе која потиче из старообредничких средина и која задржава предниконовску богослужбену праксу, а самим тим и култове Светог Саве и

Арсенија у пређашњем статусу, као и краља Милутина. Поглавље закључује део „Помен и химнографија у част српских светих у руским рукописним и старим штампаним књигама XV–XIX века: општи статистички преглед” у коме кандидаткиња бројчано и процентуално показује све статистичке податке анализираних извора који математички поткрепљују сву пређашњу анализу.

У Другом поглављу „Химнографски састав последовања српским светима у руским богослужбеним зборницима минејног типа” кандидаткиња је упоредном анализом свих извора утврдила химнографски састав четири последовања у част српских светих: Теодосијеве Службе Светом Сави, Службе Светом Арсенију Данила Пећког, Службе Светом краљу Милутину Данила Бањског и Службе Светом кнезу Лазару непознатог Раваничанина у 217 руских богослужбених месецословних рукописа насталих од XV–XIX века и 29 старих штампаних издања насталих у XVII и XVIII веку. Овом броју рукописа је придружила 35 српских рукописа и шест старих и савремених штампаних издања, које је у анализу увела у својству референце за поређење на основу критеријума пуноће химнографског састава у њима. Упоредна анализа сваког последовања приказана је табеларно, а затим детаљно коментарисана. Детектоване су све измене у саставу службе: изостављање песама, циклуса песама, инверзија постојеће химнографије, као и уплив химнографије из других последовања, што је доведено у везу са категоријом празника.

Први део другог поглавља „Химнографски састав Службе Светом Сави у руским рукописним и старим штампаним минејима, стихирарима и осталим зборницима минејног типа” доноси анализу 133 руска преписа (99 ненотираних, 34 нотирани) и седам старих штампаних издања Теодосијеве Службе Светом Сави. Резултат показује да апсолутно преовладава служба потпуног химнографског састава, што одговара категорији средњег празника са бденијем, док се непотпуно последовање (без Малог вечерњег, Литије и циклуса стихира на помазању) јавља у знатно мањем броју рукописа (18 ненотираних и четири нотирани) и представља могућност комбиновања последовања са Оданијем Богојављења или неком другом службом.

У другом делу „Химнографски састав Службе Светом Арсенију у руским рукописним и старим штампаним минејима, стихирарима и осталим зборницима минејног типа” кандидаткиња прво образлаже састав овог последовања у 17 српских преписа, будући да у српској традицији, како је анализом утврђено, Службу Светом Арсенију Данило Пећки није првобитно написао у потпуном химнографском саставу. О томе сведочи чињеница да у 15 српских преписа последовање има непотпун, а свега у два потпун химнографски састав, који, како кандидаткиња анализом утврђује, настаје у XVI веку у Русији (о чему сведочи уплив химнографије из Службе светим мученицима Борису и Гљебу из XII века), присвајајући (уз измене имена светитеља и географских појмова) песме из седам светитељских служби Јовану Златоустом, Парентију Лампсакијском, Власију Севастијском, Сави Српском, Тарасију Константинопољском, Алексију Московском (представљање и пренос моштију), као и апостолских служби Петру и Павлу, Вартоломеју и Варнави. У овом поглављу је приказано и детаљно анализирано 11 различитих верзија химнографског састава Службе Светом Арсенију који су пронађени у 42 руска ненотирана (10 варијанти) и 28

нотираних (1 варијанта) рукописа насталих од XV–XIX века, као и девет старих штампаних издања. Различите верзије настају из тежње за подизањем категорије празника (служба са бденијем) у част другог српског архиепископа у Московској патријаршији, какву он није имао у српској богослужбеној традицији. Показана је читава еволуција химнографског састава до савремених штампаних издања минеја и Србљака у које улази управо верзија која је формирана у Русији.

Трећи део другог поглавља „Химнографски састав Службе Светом краљу Стефану Милутину у руским рукописним зборницима минејног типа и стихирарима” доноси анализу девет пеписа Службе Светом краљу, од којих су два ненотирана, а седам је нотираних. Резултат анализе показао је да преовладава потпуни химнографски састав последовања, о чему пре свега сведоче неумски рукописи у којима су заступљене самогласне стихире свих циклуса. Један неумски стихирар из XVII века из кога су извађени листови са песмама из последовања Светом краљу, директно сведочи о сузбијању овог култа у доба Никонове реформе.

У четвртом делу „Химнографски састав Службе Светом кнезу Лазару у руским рукописним зборницима минејног типа и стихирарима” анализирана су свега четири преписа службе Светом кнезу, од којих је један ненотиран, а три – нотирани. Будући да ненотиран препис није у потпуности сачуван, кандидаткиња реконструира последовање на основу неумских преписа максималног састава и констатује да нас извори упућују на потпуни химнографски састав службе.

Треће поглавље „Текстуални садржај песама у последовањима српским светима у руским богослужбеним зборницима минејног типа” резервисано је за текстолошку упоредну анализу комплетне српске химнографије коју налазимо у руским богослужбеним месецословним рукописима и штампаним издањима током пет столећа. Циљ анализе огледа се у утврђивању очуваности српских химнографских текстова у односу на преписе у српским рукописима, али и степена руског утицаја на формирање савремене варијанте ових текстова у Србљаку и савременим српским минејима. Сви текстови су приређени на основу најрепрезентативнијих руских преписа, а текстолошко стање испраћено је у још три до пет српских, руских ненотираних и нотираних преписа, као и руским старим штампаним минејима и Србљаку. При одређивању текстуалне верзије, односно варијанте узете су у обзир морфолошке промене, инверзије, изостављања и интерполације, док су фонетске промене остављене по страни.

Први део Трећег поглавља „Текстуални садржај Теодосијеве Службе Светом Сави у руским преписима и старим штампаним издањима. Упоредна текстолошка анализа” доноси анализу осам линија текста овог последовања у српским, руским нотираним и ненотираним преписима и старим штампаним издањима. Кандидаткиња закључује да сви руски преписи припадају истој верзији као и српски, с тим што се гранају на блиске варијанте, а да је служба први пут штампана у руским минејима, који су послужили као предложак за сва издања Србљака и савремених српских минеја.

Други део „Текстуални садржај кондака из Канона Светом Сави непознатог писца у руским преписима. Упоредна текстолошка анализа” доноси анализу пет линија текста ове

песме у српским и руским ненотираним преписима које припадају истој варијанти, будући да је дотични кондак кратко време био присутан у руској богослужбеној традицији.

У трећем делу поглавља „Текстуални садржај Данилове Службе Светом Арсенију у руским преписима и старим штампаним издањима. Упоредна текстолошка анализа” кандидаткиња је представила анализу осам линија проширеног текста овог последовања (потпуни химнографски састав) у српским, руским нотираним и ненотираним преписима и старим штампаним издањима. Будући да су сви преписи настали у XVI веку, сви припадају истој текстуалној верзији, која се грана у неколико веома блиских варијанти. Као и Теодосијева Служба Светом Сави, и Служба Светом Арсенију први пут је штампана у руским октобарским минејима, чији текст постаје предложак за текст у свим издањима Србљака.

Четврти део „Текстуални садржај тропара и кондака из Теодосијеве Службе Светом Симеону Мироточивом и кондака из Савине Службе Светом Симеону Мироточивом у руским преписима и старим штампаним издањима. Упоредна текстолошка анализа” доноси анализу пет линија текста тропара, три линије текста кондака из Савине службе и пет линија текста кондака из Теодосијеве Службе Светом Симеону у српским, руским нотираним и нотираним препису, као и штампаним издањима Србљака, која показује прилично висок степен подударности руских преписа са српским, што их класификује као исту текстуалну верзију.

У петом делу поглавља „Текстуални садржај Службе Светом краљу Стефану Милутину Данила Бањског у руским преписима и старим штампаним издањима. Упоредна текстолошка анализа” кандидаткиња је представила анализу шест линија текста овог последовања у српским, руским нотираним и ненотираним преписима и Србљаку. Кандидаткиња закључује да руски преписи међусобно представљају исту текстуалну варијанту, а са српским преписом чине исту верзију. Пошто служба није штампана у руским минејима, руска рукописна традиција није утицала на текст штампан у Србљаку.

У шестом делу поглавља „Текстуални садржај Службе Светом кнезу Лазару непознатог Раваничанина у руским преписима и старим штампаним издањима. Упоредна текстолошка анализа” дата је реконструкција сачуваних делова текста чијих је шест линија анализирано у српским, руским нотираним и ненотираним преписима и Србљаку. Као и у случају Службе Светом краљу Милутину, кандидаткиња показује да руски преписи који међусобно чине исту варијанту, а са српским преписима – исту верзију, нису спона између српске рукописне традиције и текстова штампаних у Србљаку, будући да ни ова служба није била штампана у Русији.

У Прилогу дисертације кандидаткиња је представила осам табела које садрже кратак опис делова свих 310 руских ненотираних и нотираних рукописа и 31 штампаног издања у којима се налазе помен или химнографија у част српских светих, али и 38 релевантних српских рукописа и 10 штампаних издања у којима се налази одговарајућа химнографија коришћена у својству референце за поређење.

4. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Кандидаткиња је приликом израде дисертације користила изузетно обимну рукописну и стару штампану грађу која је сакупљана у највећим и најзначајнијим библиотекама Русије, Ватикана и Србије током читаве једне деценије (2010-2020). Њен опсежан дугогодишњи научноистраживачки рад у земљи и иностранству условио је пре свега елементарни недостатак литературе о овој сложеној теми, која би била базирана на историјским изворима, односно тежња да се мноштво нејасних, непроверених и нетачних података у ретким студијама које се дотичу теме, провере, класификују, анализирају и фундаментално допуне новим подацима, како би ова сложена тема коначно била мултидисциплинарно расветљена. Непосредним увидом у садржај преко 2000 руских и више стотина српских рукописа, као и у стотине хиљада јединица у описима истих, кандидаткиња је издвојила 310 руских рукописних (254 ненотиране и 56 нотираних) књига, насталих од почетка XV до краја XIX века, као и 31 стару руску штампану књигу из XVII и XVIII века, на основу критеријума помена српских светих у њима и/ или присуства химнографије у њихову част.

Велика већина ових извора никада није била представљена научној јавности, нити анализирана у студијама, ретки извори су били поменути, још ређи спорадично описани, те је ово први пут да се оволико велики број различитих руских богослужбених књига (типичи, псалтири с последованијем, месецослови, стихирари, минеји, служабници), насталих током пет столећа, поставе у контекст изучавања литургијског аспекта култа српских светих у Руској Цркви од XV–XIX века, које ће бити највећим делом базирано управо на историјским изворима, а не на литератури, односно подацима других истраживача (који овде у великој мери одсуствују).

Поред обима коришћеног материјала, који представља веома снажан и релевантан аргумент за донешене закључке, педантан истраживачки приступ доказује да је дисертација урађена методолошки доследно и квалитетно, што је директно утицало на њен вишеструки научни допринос. Сагледавање теме из више углова – историјског, богослужбеног, књижевног, политичког и културног, отворило је перспективу за мултидисциплинарно проучавање литургијског слоја култа српских светих у Русији. Приликом класификације материјала кандидаткиња логично и доследно формира структуру рада: помени српских светих – химнографски састав последовања, категорија празника, текстолошки садржај последовања, чиме су обухваћени сви параметри литургијског слоја култа српских светих у Руској Цркви.

Започете претпоставке и тезе ранијих истраживача разрађује и доводи до краја, заснивајући своје закључке на непосредном читању извора, што се најпре односи на детаљно образлагање померања датума прослављања Светог Саве у Руској Цркви. Такође износи и нове хипотезе, такође засноване на изворима, од којих се једна односи на стапање култова Симеона и Саве у руској богослужбеној традицији, а друга на потпуно усвајање култова српских архиепископа на рачун српских светих владара, које има упориште у историјско-политичким приликама времена у коме се догађа.

Посебан научни допринос ове дисертације представљају анализе химнографског састава и текстуалног садржаја српске химнографије у руским богослужбеним месецословним књигама и њихово довођење у везу са категоријом празника, односно статусом култа. Кандидаткиња показује велики значај неумских рукописних извора који нису само најстарији музички споменици српске химнографије у руској, односно читавој православној појачкој традицији, већ су и извори за реконструкцију предниконовске култне праксе, нарочито када је реч о култовима светих српских владара – краља Милутина и кнеза Лазара, који су сузбијени у јеку Никонове реформе.

Све текстолошке анализе дају велики научни допринос на пољу израде критичког издања Србљака, скрећући пажњу на значај руских преписа као важне споне између српске рукописне традиције и штампаних издања Србљака и савремених минеја. С тим у вези веома је значајан резултат текстолошке анализе служби светитељима Сави и Арсенију који показује да су ове две службе први пут биле штампане у руским минејима, не без утицаја руске рукописне традиције, али и свих језичких промена које доноси књижевна реформа у XVII веку. Као такве, оне су постале предлошци за штампање истих текстова у свим издањима Србљака. Са друге стране, показано је да руски преписи служби Светом краљу Милутину и кнезу Лазару нису имали утицај на формирање текстова штампаних у Србљаку.

Највећу научну новину дисертације свакако представља анализа химнографског састава Службе Светом Арсенију у коме кандидаткиња показује еволуцију непотпуног састава Данилове службе и детектује порекло свих додатих песама, дошавши до руске химнографије која недвосмислено сведочи о чињеници да је служба у формирана у Русији у оном облику у коме је данас знамо. Из овога кандидаткиња изводи закључак о „двоструком повратном утицају” у српској и руској литургијској књижевности: у првом кругу сеобе редуковани српски препис Данилове службе доспева у Кијевску, односно Московску митрополију крајем XIV века, у којој се преписује, али и проширује у XVI веку до последовања пуног састава, да би се у том облику вратила у Карловачку митрополију и као таква наставила да се преписује на српској редакцији словенског језика. У другом кругу ова служба у пуном саставу бива први пут штамана у руским минејима у Московској патријаршији почетком XVII века, враћа се поново у штампаном облику у српске земље и постаје предлошак за прво и свако наредно издање Србљака, ушавши као таква и у савремене минеје.

На крају, табеле које су дате у прилозима представљају платформу за даља истраживања. То су својеврсни описи рукописа, чији је циљ да поред лакшег разумевања и растерећења основног текста дисертације, пружи смернице другим истраживачима који у будућности буду хтели да употпуне било који сегмент (литургијски, филолошки, музички или неки други) теме коју ова дисертација разрађује.

5. Закључак

Докторска дисертација Ане Д. Рашковић под насловом *Култ српских светих у руским месецословним књигама годишњег богослужбеног круга XV–XIX века*, урађена је у складу са

одобреном пријавом дисертације. Дисертација је оригинално и самостално научно дело. Комисија са задовољством констатује да овај рад испуњава научне нормативе докторске дисертације и предлаже Наставно-научном већу Православног богословског факултета Универзитета у Београду да одобри јавну одбрану овог рада.

У Београду, 4. јула 2022. године

Чланови стручне комисије за преглед и оцену дисертације:

1. _____
др Ненад Милошевић
редовни професор Православног богословског факултета
Универзитета у Београду

2. _____
др Томислав Јовановић
редовни професор Филолошког факултета
Универзитета у Београду

3. _____
др Србољуб Убипариповић
ванредни професор Православног богословског факултета
Универзитета у Београду